

І.М. Руденко

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА МОЛОДШИМ ШКОЛЯРАМ З РЕОРГАНІЗОВАНИХ РОДИН В УМОВАХ ШКІЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Сім'я – найважливіший осередок суспільства, що виступає моделлю конкретного історичного періоду та відображає моральні й духовні суперечності його розвитку. Період кардинальних змін у соціокультурному просторі України супроводжується актуалізацією кризових процесів інституту сім'ї: збільшення кількості неблагополучних та неповних сімей, зростання кількості розлучень.

Для гармонійного функціонування соціуму є важливою стабільність шлюбу та позитивна психологічна атмосфера в сім'ї. Однак, за даними Державного комітету статистики України, протягом п'яти років з моменту реєстрації шлюбу спостерігається значний відсоток розлучень: до 1 року розлучається 14% подружніх пар, від 1 до 2 років – 21 %, від 2 до 3 років – 18%, від 3 до 4 років – 19 %, від 4 до 6 років – 17 %, від 6 років – 11%. Більша кількість розлучень відбувається в період тривалості шлюбу до 15 років, тобто в сім'ях, де є діти молодшого шкільного віку.

Складні умови до, під час і після розлучення, які супроводжуються дестабілізацією емоційних відносин між подружжям, призводять до різноманітних симптоматичних реакцій у дітей, спричиняють появу невротичних хвороб.

Зменшення деструктивного впливу події розлучення на психічну організацію дитини потребує широкого кола соціальної допомоги, включаючи шкільну систему (учителів, шкільних психологів). Важливого значення набуває здійснення психологічної допомоги молодшим школярам, які пережили розлучення батьків, в умовах педагогічної взаємодії.

Аналіз наукових джерел, – К.Аронс [1], Н. Башкірова [2], І.Д. Бех [3], Д. Відра [5], [7], І. Кон [8], Г. Крайг [9], Х.Кедьюсон, Ч. Шефер [10], Р. Кембелл [11], Є.К. Лютова, Г.Б.Моніна [12], І.Г.Малкіна-Пих [13], О.В. Скрипченко, Л. В. Долинська [6], Г. Фігдор [14], М.І. Чістякова [15], Л.Б.Шнейдер [17], – та отримані результати дослідження дали можливість розробити практичні рекомендації для вчителів та шкільних психологів щодо нівелювання деструктивних переживань розлучення батьків дітьми молодшого шкільного віку.

Мета статті: описати шляхи здійснення психологічної допомоги дітям молодшого шкільного віку в системах "учитель – дитина з реорганізованої родини" та "шкільний психолог – дитина з реорганізованої родини".

Розлучення як факт руйнування сімейної ситуації розвитку призводить до змін у соціальному бутті

дитини, її образі життя. Подібна трансформація сімейної ситуації впливає на особистість дитини, зумовлюючи появу деструктивних афективних переживань. Внутрішні переживання дитини, у свою чергу, формують новий характер сприймання зовнішньої дійсності, змінюють систему ставлень до довколишніх та до себе.

Для молодших школярів з реорганізованих родин притаманними є: деструктивні особистісні характеристики (емоційна нестабільність, імпульсивність, агресивність, стурбованість, беззахисність, уразливість, невпевненість у собі), збільшений рівень аспектів прояву невротичних розладів (депресії, астенії, порушення поведінки, вегетативні розлади, порушення сну та тривоги). Структурна деформація родини впливає на появу в психічній організації молодших школярів почуття провини в розлученні батьків та переживання учнями початкових класів негативних почуттів (невпевненість у собі, почуття провини, почуття неповноцінності, тривожність, беззахисність) тривалий час. У дітей молодшого шкільного віку, які пережили розлучення батьків, спостерігається знецінення сімейної єдності.

За нашими спостереженнями у шкільній системі мало приділяється уваги проблемі розлучення, вчителі, у більшості випадків, не обізнані щодо сімейної ситуації молодших школярів із реорганізованих родин (у часовому проміжку з моменту розлучення, особливостях стосунків з батьком), батьки, як правило, не відразу повідомляють учителям про структурні зміни в родині.

Метою практичних рекомендацій для вчителів є просвіта дорослих у формуванні сприятливих умов щодо подолання психотравмуючих переживань розлучення дітьми молодшого шкільного віку в построзлучний період.

Взаємодія вчителя з молодшими школярами, які переживають або пережили розлучення, повинна бути спрямована на нівелювання деструктивних афективних переживань дитини, відновлення її психічної рівноваги і сприяти формуванню та підтримці ціннісних орієнтацій (сімейна єдність, любов та повага до батьків).

При взаємодії з учнями початкових класів з реорганізованих родин учитель мав би бути обізнаним в афективних переживаннях дітей з реорганізованих родин і звернути увагу на:

1) *власний емоційний стан*, – учитель повинен бути врівноваженим, спокійно реагувати на

поведінку дитини, розуміючи її як реакцію на подію розлучення батьків;

2) *особливості спілкування з дітьми молодшого шкільного віку, які пережили розлучення батьків*, – важливо підтримувати психотерапевтичне спілкування: вислуховувати, співчувати, обговорювати значимі переживання, проявляти щирий інтерес до проблем дитини, прагнути емпатійно зрозуміти дитину, приймати її такою, якою вона є. Довірлива, щира розмова молодшого школяра з учителем сприятиме формуванню відчуття зацікавленості, небайдужості, підтримки зі сторони авторитетної для нього особи.

Важливо розвивати в дитини потребу розповідати про почуття, які її турбують (техніки: «Скринька довіри», «Камінець у черевичку»).

Недопустимо вказувати: «Помири своїх батьків», подібний вислів буде посилювати в дитини почуття власної провини: «Батьки розлучилися, бо я не зміг їх помирити». Важливо заспокоювати дитину, нівелюючи почуття провини: «Твої батьки не хотіли сваритися, тому вирішили жити окремо. Є квіти, які не можуть рости на одній клумбі, бо вони в'януть. Твої батьки – це різні квіти. Твої провини в тому, що пішов тато немає».

За нашими спостереженнями вчителі, у більшості випадків, не розмовляють та бояться розпитувати молодших школярів про особливості взаємин з батьком, про їх емоційні переживання. В результаті дитина залишається наодинці зі своїми переживаннями, вигаданими деструктивними міркуваннями про себе та батьків, оскільки в родині, як правило, тема розлучення також не обговорюється.

Для молодших школярів характерна потреба у вивільненні від внутрішніх деструктивних переживань. У ході діагностико-корекційної роботи вони відверто розповідали про стосунки з батьком, про власні почуття. Діти вказували: «Коли ми з вами ще помалюємо?», «Лише ви розумієте мої почуття, мама (бабуся) мене не розуміють».

Для вчителя бажано проявляти більше уваги, емоційного тепла у словах, фізичних контактах, при цьому важливо пересадити дитину, хоча б на певний час, за перші парти. Задоволення потреби в увазі та належності дасть змогу нівелювати почуття покинутості, самотності, які виникають у дитини внаслідок події розлучення.

3) *емоційний стан дитини*, – агресивні, імпульсивні поведінкові прояви молодших школярів є показником неблагополуччя в родині. Науковці (О.Б. Бовть [4], В.І. Шебанова [16]) вказують, що діти молодшого шкільного віку не досягли рівня сформованості агресивних способів дій і їхні агресивні реакції є засобом психічного захисту. Отже, на основі здійсненого аналізу теоретичних джерел, нами запропоновано розглядати агресивні прояви

(вербальна, фізична агресія, роздратування) молодших школярів з реорганізованих родин, як прийоми самозахисту від власних негативних почуттів (образ, вина, безпорадність, беззахисність, невпевненість, тривожність).

Для зменшення прояву агресії у молодших школярів, які пережили розлучення батьків, учителям необхідно: 1) бути уважним до потреб дітей; 2) демонструвати модель неагресивної поведінки; 3) не принижувати особистість дітей при покаранні; 4) вчити конструктивним засобам виразу гніву (техніки: «Торбинка для крику», «Спів», «Малювання», «Розфарбовування», «Топтальки», «Листок гніву», «Тух-тібі-дух», «Маленька пташка»); 5) застосовувати засоби зняття м'язового та емоційного напруження (вправи на релаксацію та дихання: «Бійка», «Повітряна кулька», «Корабель та вітер», «Подарунок під ялинкою», «Театр масок», «Водоспад»), техніки на розслаблення м'язів («Лялька і м'яч», «Шалтай-Болтай», «Гвинт», «Бурулька»); 6) наголошувати батькам на важливості відвідування дитиною гуртків; 7) вчити розпізнавати власний емоційний стан і стан інших людей, малюючи малюнки («Коли я сердитий», «Коли я радий», «Коли я щасливий») на уроках малювання, розігруючи та обговорюючи рольові конфліктні ситуації на уроках літератури (наприклад, конфлікт між Буратіно та Мальвіною), обговорюючи конфліктні ситуації, які виникають у класі між учнями; 8) розвивати здатність до емпатії; 9) відпрацьовувати навички реагування у конфліктній ситуації (техніки: «Дихання», «Образ учителя всередині»).

Для зниження тривоги та підвищення в молодших школярів з реорганізованих родин упевненості в собі вчителям необхідно: 1) не порівнювати дитину з іншими учнями. Можна порівнювати досягнення дитини з його результатами тиждень тому; 2) частіше використовувати тілесний контакт та вправи на релаксацію, дихання; 3) частіше хвалити дитину, однак, щоб вона знала за що. Створювати установки позитивного мислення: «Ти обов'язково вирішиш цю задачу, я впевнена у твоїх силах», «Ти намалюєш гарний малюнок, я впевнена у твоїх творчих здібностях» тощо; 4) надавати дитині важливу «роль» помічника у певних видах діяльності; 5) у класі оформити стенд «Зірочка тижня» або «Квіточка досягнень», де розмістити інформацію про досягнення дитини молодшого шкільного віку, яка пережила розлучення, про результати, якими вона пишається. Через тиждень стенд присвятити іншій дитині; 6) частіше звертатися до дитини на ім'я; 7) враховувати можливості дитини, не вимагати від неї того, чого вона не в змозі виконати.

4) *навчальну діяльність*. Враховуючи внутрішній неспокій, порушення психічної рівноваги в молодших школярів з реорганізованих родин,

учителям треба намагатися, хоча б певний проміжок часу, не пред'являти завищені вимоги до дітей. Підвищувати вимоги потрібно враховуючи емоційний стан дитини.

5) *взаємини у класі*. Виявлено, що молодші школярі з реорганізованих родин є соціально незацікавленими особами. Тому вчителям важливо організувати дитячу сумісну діяльність, що сприятиме встановленню більш дружніх контактів дітей, які пережили розлучення батьків, з іншими учнями, появи в них відчуття групової єдності, уникнення розв'язку почуття самотності.

6) *коректне формування завдань, пов'язаних з сімейною ситуацією*.

7) *заходи, спрямовані на підтримку ціннісних орієнтацій* (сімейна єдність, любов до батьків).

Потрібно присвячувати уроки темі: «Сім'я як одне ціле – тато, мама, дитина». На уроках літератури, на основі певного твору, ознайомлювати дітей з обов'язками батька та матері в родині; вказувати на необхідність створення в сім'ї позитивного емоційного клімату (відсутність крику, прояв поваги, розуміння, терпимості, любові один до одного). Дітям слід вказувати: «Тепер ви знаєте як важливо для людини мати повну родину, щоб у дитини були як мати, так і батько. Якщо батьки не змогли створити для вас таку родину, то не потрібно на них сердитися, бо вони просто не знали як її створити. А ви тепер знаєте, тому я вірю, що ви зможете побудувати для своїх діток, для себе, для коханої (коханого) щасливу майбутню родину». На уроці малювання задати тему «Моя майбутня сім'я» з почуттями єдності (любові, дружби тощо), на уроці праці можливо виготовити вироби «Сердечко любові» моєї майбутньої родини», на уроці літератури написати твір «Вихідний день у моїй майбутній родині». Важливо обговорити твори, вносячи корективи, вказати дітям на заходи, які б об'єднували та згуртовували родину.

Важливо дітям надавати установку на майбутнє: "Я вірю, що у вас вийде створити власну міцну сім'ю".

Налаштування на важливість функціонування єдиної родини важливо проводити в молодшому шкільному віці, оскільки вчитель є авторитетом для дітей. Вони інтеріоризують моральні норми, цінності, висловлені ним. Молодші школярі психологічно відкриті щодо навіювання позитивних установок.

На основі проведеного нами дослідження виявлено, що молодші школярі з реорганізованих родин переживають почуття вини, образи, сумніви в любові щодо батьків, що негативно позначається на їх емоційному стані. Відтак, важливо підтримувати та розвивати в дітей любов до батьків, вказувати засоби прояву даного почуття, наголошувати на любові батьків до них: «Я знаю, що ви дуже любите своїх батьків. Я знаю, що батьки також вас дуже люблять, бо ви їх дітки, однак, вони не завжди вміють показати

свою любов». Важливо провести обговорення, як можна проявити любов до іншої людини (слова, фізичні контакти, подарунки, написати листа), запропонувати дітям проявляти почуття любові до батьків кожного дня. На уроках малювання намалювати малюнок «Люди, яких я люблю», на уроках праці виготовити виріб «Сердечко моєї любові до мами (до тата)».

На уроках літератури варто написати твір на тему: «Я – тато» («Я – мама»), в якому діти повинні описати якості своєї майбутньої сімейної ролі. Твори обговорити, вносячи корективи щодо не названих, але важливих сімейних рис та якостей.

Взаємодія вчителя з батьками, які розлучилися, повинна бути спрямована на допомогу їм зрозуміти емоційний стан дитини, на основі власних спостережень; надання практичних рекомендацій; наголошенні щодо важливості звернення до шкільного психолога. Слід підкреслити батькам, що для зменшення травмуючого впливу розлучення на психіку дитини, їм потрібно звернути увагу на власний емоційний стан, особливості взаємин у діаді «колишній чоловік – колишня дружина», особливості контакту молодшого школяра з батьком.

Психологічна допомога шкільних психологів молодшим школярам, які пережили розлучення батьків, повинна базуватися на проведенні психокорекційної програми, яка розроблена автором відповідно до отриманих результатів наукового дослідження.

В основу психокорекційної програми закладені принципи: 1) системності корекційних та мобілізуючих задач; 2) єдності корекції та діагностики; 3) пріоритетності корекції каузального типу; 4) урахування індивідуальних особливостей дитини; 5) комплексності методів психологічного впливу; 6) активного залучення найближчого соціального довкілля; 7) програмованого навчання; 8) урахування емоційної складності матеріалу.

Мета психокорекційної програми: зменшення психотравмуючого впливу структурної деформації родини на особистість молодшого школяра.

Задачі психокорекційної програми: 1) мінімізація деструктивних афективних переживань молодших школярів шляхом впливу на їхні психічні деструкції; 2) мобілізація психічних ресурсів молодших школярів; 3) підвищення психологічної компетентності найближчого соціуму (значущих близьких, учителів) з метою розширення психологічних знань щодо нівелювання психотравмуючих переживань розлучення.

Форми реалізації: 1) індивідуальна форма роботи з дітьми молодшого шкільного віку; 2) індивідуальна форма роботи з найближчими довколишніми (значущими рідними, вчителями).

Під час індивідуальної роботи є потреба спиратися на базові принципи, що лежать в основі підходу

центрованого на дитині: 1) щирий інтерес до дитини та її внутрішнього світу; 2) безумовне прийняття дитини такою, якою вона є; 3) створення у дитини відчуття безпеки для можливості вільного вираження почуттів; 4) надання дитині засобів самовираження; 5) поступовість корекційного процесу, слідування темпу дитини.

Ефективність корекційної роботи обумовлена її інтенсивністю та пролонгованістю. Інтенсивність включає частоту, тривалість корекційних занять, використання широкого кола технік, методик; створення атмосфери довіри та психологічної безпеки, що сприяє активно приймати участь молодшого школяра у занятті. Пролонгованість корекційного впливу характеризується збереженням контакту з дитиною після закінчення занять упродовж 1-2 місяців з метою контролю за її поведінковими реакціями та переживаннями.

У ході консультативної бесіди шкільних психологів з батьками необхідно: 1) обговорити внутрішні афективні переживання конкретної дитини за результатами проведених методик; 2) уточнити особливості сімейної ситуації розвитку; 3) надати та роз'яснити практичні рекомендації щодо побудови адекватної системи стосунків між членами

реорганізованої родини.

Практичні рекомендації для батьків були розроблені нами з метою розширення психологічних знань батьків щодо деструктивних чинників, які травмують психіку молодшого школяра в построзлучний період, та ознайомлення зі шляхами зменшення їх негативного впливу.

Висновок. Явище розлучення є загрозою для сучасного суспільства. Розлучення здійснює травмуючий вплив на психічне здоров'я всіх членів родини, особливо беззахисною постає психіка дитини. Відтак, важливого значення набуває здійснення психологічної допомоги молодшим школярам з реорганізованих родин в умовах шкільної системи. Психолого-педагогічна взаємодія вчителів та шкільних психологів із членами реорганізованої родини буде сприяти зменшенню негативного впливу розлучення на психіку дитини молодшого шкільного віку.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розробці профілактичної програми психологічної допомоги дітям, батьки яких планують розлучитися; у впровадженні психологічної допомоги молодшим школярам з реорганізованих родин у практику консультування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронс К. Развод: крах или новая жизнь? / Пер. с англ. И.Новицкий. – М.: «Мирт», 1995. – 447 с.
2. Башкирова Н. Ребенок без папы. Решение проблем неполной семьи. – СПб., 2007. – 272 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – К.: Либідь, 2003. – Кн.1: Особисто орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.
4. Бовть О.Б. Исследование и коррекция социально-психологических и индивидуально-личностных характеристик младших школьников, коррелирующих с их агрессивностью // Практична психологія і соціальна робота. – 2002. – № 2. – С. 4–9.
5. Видра Д. Помощь разведенным родителям и их детям: от трагедии к надежде. – М.: Издательство Института Психотерапии, 2000. – 224 с.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
7. Всегда ли развод – травма для ребенка? // Семья и школа. – 2003. – № 7-8. – С. 12–13.
8. Кон И. Современное отцовство: мифы и проблемы // Семья и школа. – 2003. – № 4. – С. 17–20.
9. Крайг Г. Психология развития / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2002. – 998 с.
10. Кэджосон Х., Шефер Ч. Практикум по игровой психотерапии / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. – 416 с.
11. Кэмбелл Р. Как на самом деле любит детей / Пер. с англ. – М.: Знание, 1990. – 130 с.
12. Лютова Е. К., Монина Г. Б. Шпаргалка для взрослых: психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми. – М.: Генезис, 2000. – 191 с.
13. Малкина-Пых И. Г. Семейная терапия. – М.: Эксмо, 2005. – 992с.
14. Фигдор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой / Пер. с нем. – М.: Наука, 1995. – 376 с.
15. Чистякова М. И. Психогимнастика. – М.: Просвещение, 1990. – 128 с.
16. Шебанова В. І. Особливості комунікації і типу агресивного реагування молодших школярів // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3-4. – С. 132–142.
17. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений: Курс лекций. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во Эксмо-Пресс, 2000. – 512 с.

Подано до редакції 15.02.08

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена проблемі впливу розлучення психотравмуючих переживань таких розлучень, батьків на дітей молодшого шкільного віку. Описані психологічна техніка і теми уроків, практичні рекомендації для подолання психокоректувальна програма.

Ключові слова: дитина молодшого шкільного віку, розлучення, психологічна допомога, психокоректувальна програма.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена проблеме влияния развода на психотравмирующих переживаний развода, детей младшего школьного возраста. Описаны психологические техники и темы уроков, практические рекомендации для преодоления психокоррекционная программа.

Ключевые слова: ребёнок младшего школьного возраста, развод, психологическая помощь, психокоррекционная программа.

SUMMARY

The article investigates influence of divorce on experiences of divorce by children, psychological children of junior school age. It presents some practical techniques and themes of lessons, psycho-correction recommendations for overcoming psychological injuring program.

Keywords: child of junior school age, divorce, psychological help, correction program.
